

το πρόσωπο και το υποκείμενο όπως αναδύεται μέσα από το λέγω του Ομήρου. Είναι νομίζω φανερό στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο με ποιον τρόπο ο άνθρωπος με το λέγω του διαλέγομαι παρουσιάζεται ως διακριτική ατομικότητα με συνείδηση ανθρωπότητας, πώς ο λόγος λειτουργεί εκτός από δυνατότητα προσπέλασης της αντικειμενικότητας και ως φορέας της ιδιαιτερότητας, της κατάκτησης της προσωπικότητας. Η επικοινωνία που εγκαθιδρύεται μέσω του λέγειν με τα πράγματα είναι του τύπου ερωτική—σαρκική επαφή με το «είναι» των πραγμάτων ενώ η ευρωπαϊκή απόδοση του ελληνικού λόγου ως *ratio* κατέληξε σε ανερωτική ανιερωτική, αλογική-αντιλογική παρεκτροπή. Το συμπέρασμα προβάλλει αβίαστα: σύγχρονο αίτημα η αποκατάσταση μέσω του ελληνικού διαλεκτικού πνεύματος.

Τελειώνοντας την περιδιάβαση στην προβληματική του συγγραφέα καθώς και στην αποδεικτική του περί Λόγου και Έρωτος, Λέγειν και Διαλέγεσθαι, θα ήθελα να σταθώ πάνω από το βιβλίο και να το κοιτάξω σαν αρχιτεκτονικό σχέδιο. Αυτό που μου απεικονίζεται έχει το διάγραμμα μιας πλέξης που έχει στενή σχέση με το ίδιο το θέμα του «διαλέγεσθαι». Η διάρθρωση του πλέκεται με νήματα, ανά δύο κάθε φορά. Το πρώτο νήμα δουλεύεται μέχρι το σημείο που να είναι έτοιμο να πλεχτεί με το δεύτερο και τα δύο μαζί να ενωθούν για να συγκλίνουν σε μια ραχοκοκαλιά η οποία είναι μεν κεντρική και ενιαία αλλά και τα μέλη που την απαρτίζουν ευκρινή και ορατά. Αυτή η πλέξη επαναλαμβάνεται σε πολλαπλά επίπεδα με εναλλασσόμενες έννοιες σε ζευγάρια και είναι δηλωτική του ίδιου του θέματος της ερωτικής επαφής και της επικοινωνίας ανθρώπου—πραγμάτων, ανθρώπου-ανθρώπου, ενός διαλέγεσθαι δηλαδή που αποκαλύπτει τελικά την αλήθεια του κόσμου.

Το βιβλίο στερείται βιβλιογραφίας η οποία θα ήταν πολύ κατατοπιστική, αφού οι αναγωγές και οι συγκρίσεις που επιχειρεί ο συγγραφέας λειτουργούν πολλαπλώς: από το αμιγώς φιλοσοφικό επίπεδο μέχρι και σε άλλες μορφές τέχνης, όπως μουσική, ποίηση καθώς και ψυχολογία, ανθρωπολογία, γλωσσολογία, φυσική, πολιτική κλπ. Παρ' όλα αυτά θεωρώ χρήσιμο και γόνιμο το υλικό που μας παρουσιάζει ο συγγραφέας και συμβάλλει σημαντικά στην κατανόηση των όρων και των σχέσεων που προβάλλει.

ΠΕΝΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΑΘΗΝΑ

Άννα Κελεσίδου, *Μελετήματα Προσωκρατικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα 1992, σ. 167.

Το βιβλίο αυτό συντίθεται από αυτοτελείς εργασίες με τις οποίες η Διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Αθηνών κυρία Άννα Κελεσίδου, προβαίνει σε πρωτότυπες διαπιστώσεις στο χώρο έρευνας της προσωκρατικής φιλοσοφίας, καταδεικνύοντας παράλληλα τη σημασία τους για τον σκεπτόμενο άνθρωπο των καιρών μας. Τα μελετήματα είναι τα εξής: 1ο. *Το άπειρον του Αναξίμανδρου* (σ. 5-15). 2ο. *Λέγειν-ειδέναι στους Ξενοφάνη και Παρμενίδη* (σ. 16-29). 3ο. «Γνώσις» και «Κτήσις των μεγίστων» στα αποσπάσματα του Ξενοφάνη και στους πληθονικούς «νόμους» (σ. 30-37). 4ο. *Θεμελιακές γλωσσικές αντιθέσεις για τον άνθρωπο και τη θεότητα στο Ξενοφάνη* (σ. 38-43). 5ο. *Ηράκλειτος και Ζήνων ο Κιτιεύς. Η λογική*

κατανόηση του κόσμου και η επικαιρότητά της (σ. 44-52). 6ο. Το παρμενιδικό ποίημα και η ερμηνευτική (σ. 53-57). 7ο. Γίγνεσθαι και είναι στα δημοκρίτεια αποσπάσματα (σ. 58-74). 8ο. Η έννοια του χρόνου στους προσωκρατικούς φιλοσόφους και η επικαιρότητα ωρισμένων συλλήψεων (σ. 75-84). 9ο. *Le temps et l'espace chez Xenophane* (σ. 85-91). 10ο. Γίγνεσθαι και είναι στα προσωκρατικά αποσπάσματα (σ. 92-104). 11ο. Παρουσία και νόημα του γίγνεσθαι στα αποσπάσματα των προσωκρατικών (σ. 105-147). 12ο. Παρουσία και νόημα του είναι στα αποσπάσματα των προσωκρατικών (σ. 148-167).

Στο πρώτο μελέτημα η συγγραφέας ασχολείται με το ακανθοτόκο πρόβλημα της σημασιολογικής του «απείρου» στον Αναξίμανδρο, εμμένοντας ταυτόχρονα στη δική της άποψη κατά την οποία με τον παραπάνω όρο καλείται μια φύση - αρχή ή αδιαμόρφωτη μάζα με αντιληπτή, σε αντίθεση με κάποια ορισμένη αισθητή πραγματικότητα (Σ. 12). Στο δεύτερο μελέτημα η συγγραφέας αποκαλύπτει τη ξεχωριστή δύναμη του λόγου στο Ξενοφάνη και τον Παρμενίδη αξιοποιώντας όσο το δυνατόν καλλίτερα αντίστοιχα αποσπάσματά τους. Στην τρίτη εργασία η κυρία Κελεσίδου αναστηλώνει, με το δικό της τρόπο, το διαφωτιστικό ρόλο του Ξενοφάνη στη διάνοηση της εποχής του, προβάλλοντας και εξηγώντας τις αντιλήψεις του για τη φύση της γνώσης. Επίσης συναρτά τον προβληματισμό της αυτό με τη φιλοσοφική προσφορά του Πλήθωνα και συγκεκριμένα με την οπτική γωνία κάτω από την οποία αυτός θεωρούσε την ιδιοσυστασία της γνώσης. Στην επόμενη μονογραφία αναλύεται το υπ' αριθμόν 18 απόσπασμα κατά το οποίο ο Ξενοφάνης εξετάζει και καταδικάζει την παραδεδομένη πεποίθηση της δοτής γνώσης για το πραγματικό. Σιωπηλή πρόθεση της πονήσασας είναι να καταδείξει, συν τοις άλλοις, ότι σύμφωνα με το Ξενοφάνη η αλήθεια δεν ταυτίζεται με την άνωθεν γνώση και τον ανθρωπομορφισμό αλλά με τη σύλληψη της πραγματικότητας, ύστερα από επίμοχθη προσπάθεια του όντος. Ακολούθως στο πέμπτο δοκίμιο, το οποίο ανακοινώθηκε ως ειδική εισήγηση στο Β' Διεθνές Κυπριολογικό Συνέδριο το 1982, διερευνώνται οι θέσεις συμφωνίας ανάμεσα στους Στωικούς και τον Ηράκλειτο. Charles Kahn, Karl Popper, Immanuel Kant και Ιωάννης Θεοδωρόπουλος είναι τα ονόματα των σύγχρονων φιλοσόφων που αναφέρονται στο ανωτέρω μελέτημα. Αναφορά που δείχνει ότι η κυρία Κελεσίδου δεν περιορίζεται στα όρια των τυπικών μόνο ερμηνειών αλλά και ότι επιθυμεί να μας καταστήσει οικείους με την τακτική βάση της οποίας η λοιπή τρέχουσα διάνοηση αντιμετώπισε παρόμοια ζητήματα. Η κατά σειράν έκτη πραγματεία μας εισάγει στο ύφος και τα συμφοραζόμενα του παρμενιδικού ποιήματος το οποίο χαρτογραφείται, ιδίως στα διαφορούμενα χωρία του, με ικανή ερμηνευτική εμβέλεια.

Περαιτέρω εξετάζοντας το γίγνεσθαι και το είναι στα δημοκρίτεια αποσπάσματα, η συγγραφέας επιχειρεί, στην έβδομη τούτη εργασία της, απαντήσεις σε ερωτήματα που σχετίζονται με τη φύση του όντος, το πρόβλημα της διαδοχής ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο, τη σχέση ανάμεσα στην πολιτική και την ηθική υπευθυνότητα κλπ., ενώ δεν παραλείπει να μας παραθέσει πανοραμικά τις ανθρωπολογικές αντιλήψεις του αβδηρίτη φιλοσόφου. Το μελέτημα που έπεται αποτελεί σύναψη της έννοιας του χρόνου στους προσωκρατικούς φιλοσόφους με την επικαιρότητα συγκεκριμένων θεωρήσεων της εν λόγω ερευνήτριας. Εκείνο που ωστόσο ανασυγκροτεί τον προβληματισμό της κυρίας Κελεσίδου στο προκείμενο μελέτημα είναι οι καταληκτικότερες προτάσεις της σύμφωνα με τις οποίες η ίδια αμφιβάλλει για την ακεραιότητα της προόδου και εντοπίζει ως πηγή της πολιτισμικής μας κακοδαιμονίας το επικρατούν

άηθες ήθος στην εποχή μας και την έλλειψη εγκράτειας στο σημερινό άνθρωπο. Στο ένατο δοκίμιο, το οποίο είναι γραμμένο στα Γαλλικά, αναπτύσσεται η έννοια του χρόνου και του τόπου στο Ξενοφάνη σε δύο μέρη με αντίστοιχους τίτλους⁹ Α. "Le temps, durée concrète de la vie humaine", Β. "Le temps - dimension du progrès". Το δέκατο μελέτημα συνιστά προσδιορισμό των εννοιών γίνεσθαι και είναι στα προσωκρατικά αποσπάσματα. Ο προσδιορισμός αυτός συντελείται σε δύο ενότητες που επιγράφονται: Α. «Γενικά - έννοιες και έρευνα», Β. «Η φάση της ανίχνευσης και της καταγραφής των προβλημάτων των όρων είναι - γίνεσθαι στα προσωκρατικά αποσπάσματα». Η συγγραφέας μεταβαίνει στο προτελευταίο μελέτημά της, προκειμένου να διαλευκάνει την παρουσία και το νόημα του γίνεσθαι στα αποσπάσματα των προσωκρατικών. Η μελέτη αυτή, η οποία από άποψη όγκου καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα συγγραφής στο βιβλίο, κατακλείεται με περίληψη στα Γαλλικά και χωρίζεται στα κάτωθι τμήματα: Α. «Η φάση της ανίχνευσης και της καταγραφής των προβλημάτων». Β. «Γενεσιουργία, τροπή του κόσμου και γίνεσθαι της ζωής». Η δωδέκατη εργασία στο ανά χειράς corpus αποτελεί συστηματική πραγμάτευση της παρουσίας και του νοήματος του είναι στα αποσπάσματα των προσωκρατικών. Ας σημειωθεί ότι στην πραγμάτευση αυτή χαρακτηριστική είναι η απόλυτη χρήση και εκμετάλλευση εκ μέρους της κυρίας Κελεσίδου των πρόσφατων δεδομένων της επιστήμης που αναφέρονται σε παρεμφερή θέματα.

Τελικές διαπιστώσεις - συμπέρασμα

Το ανωτέρω βιβλίο της κυρίας Κελεσίδου δεν είναι ευάλωτο σε αρνητικές κρίσεις. Η συγγραφέας παρακολουθεί βήμα προς βήμα το στοχασμό της προσωκρατικής περιόδου και ερμηνεύει τα επίμαχα σημεία του έχοντας ως άξονα αναφοράς κυρίως τα κείμενα και δευτερευόντως την ελληνική και ξένη σχετική βιβλιογραφία την οποία μάλιστα αξιοποιεί στο μέτρο που της επιτρέπει η απορρέουσα προβληματική από κάθε μελέτημα ξεχωριστά. Δύσκολα εντοπίζει κανείς ανακολουθία στοχασμών και ρωγμές νοηματικής αστάθειας ακόμα και στις εργασίες 8η έως 12η, οι οποίες διαλαμβάνουν την ανάπτυξη ειδικών θεματικών εγχείρημα το οποίο εξ ορισμού ταυτίζεται με την ύπαρξη δυσχερειών εγγενών με τη φύση του ερευνώμενου αντικείμενου. Η πονήσασα προσέχει πολύ στην ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας της, η οποία αποτελεί συνδυασμό επιστημονικής ακριβολογίας και διαισθητικής ικανότητας ιδίως, όταν τα αποσπάσματα χωρίων τα οποία ερμηνεύει απαιτούν κάτι τέτοιο. Η τεχνική αυτή διαδραματίζει σημαντικό ρόλο όχι μόνο στον τρόπο με τον οποίο η ίδια προβάλλει τη διανόηση των προσωκρατικών αλλά και στη συλλογιστική μέσω της οποίας συχνά αποκαθιστά το στοχασμό τους. Από παράδειγμα, εν προκειμένω, είναι το 6ο μελέτημα: *Το παρμενιδικό ποίημα και η ερμηνευτική*.

Προσέτι, στα μέρη του συγγράμματος όπου η κυρία Κελεσίδου καταχωρεί επιμέρους συμπεράσματα επιτρέπει άνετα στο μελετητή της να αφομοιώσει τους προκείμενους συλλογισμούς της, εξομαλύνοντας έτσι κάθε ενδεχόμενο που θα αποτελούσε απειλή για την ισορροπία των λογικών συναρτήσεων και του γλωσσικού ύφους που χρησιμοποιεί. Η μοναδική ένσταση την οποία καταχωρούμε, από πλευράς τυπικής διευθέτησης των συντελεστών που συμβάλλουν στην αρτιότερη εμφάνιση του βιβλίου, είναι η απουσία πίνακα περιεχομένων στην αρχή του πονήματος. Η έλλειψη αντιθέτως γενικών συμπερασμάτων στο τέλος του corpus εντάσσεται στα πλεονεκτήματα της συγγρα-

φής, επειδή αποκαλύπτει ότι η συγγραφέας αμφισβητεί τις κατοχυρώσεις πίσω από σχήματα που ισοδυναμούν με παγιοποίηση του στοχασμού της. Εάν, τέλος, αληθεύει πως τα καλά βιβλία έχουν ως μόνιμο αντίπαλο το συγγραφέα τους, είμαστε βέβαιοι ότι τα κείμενα αυτά δεν αντιπροσωπεύουν τελικές διατυπώσεις της κυρίας Κελεσίδου. Αυτό εξάλλου υπαινίσσεται και η ίδια στην υπ' αριθ. 24 σημείωση της σελίδας 111, με την οποία αφήνει να εννοηθεί ότι θα επανέλθει σε εξεταστική διεύρυνση ανάλογης προβληματικής της.

ΔΡ ΠΕΤΡΟΣ ΦΑΡΑΝΤΑΚΗΣ
ΑΘΗΝΑ